

Жертва дводушності.

— до Гоголівського колексу.

Гоголь...

Трудно, здається, виступати серед історичних осіб другої половини дев'ятнадцятого століття, так вигадливо сплету в поперекх та внутрішніх суперечностей і контрастів, як та, що нагадує нам це відоме кожній освіченій людині найвіання. Тутий шквал—і геніальний письменник; великий гуморист, сміхотун та виталчик—і не менший песимист; призваний реаліст, батько „натуральної школи“ в російському письменстві—і неокраїнський мистик; прихильник особистого морального самосовершенствования—і джерело протесту проти громадського ладу; малосочинений гімнаст—і професор та автор in spe трагедійних наукових праць, яким не судилося, звичайно, побачити світ; українець, що в патетизмі та любовно ставився до рідного краю—і виключно російський письменник, що окрім одного приватного листа, жадного рядка друкованої мовою не написав у своїй літературній спадщині... Можна б ще додати ставити одну поруч одної такі суперечності в цій багатобарвній сфері природи натури, можна б ілюструвати їх фактами не тільки в біографії, але теж і в літературній його доці аж до наших часів, коли найвміяним цього великого чоловіка, мов шитом, закривається тупа реакція, коли з його свідкується де-хто зробити спеціальну зброю проти українського письменства і всього вважати українського національного руху.

Трагічна натура і трагічна доля П. Нас, українця, окрім загального характеру цієї трагедії, підкаже найдуше і ще одна спеціальна сторона її, а саме—стосуки Гоголя до ідеї українського національного відродження і, навпаки, стосуки свідомого українства до автора українських оповідань російською мовою. Тим пекучим для нас на стороні трагічної постаті Гоголя і тим дуже вставе вона перед нами саме в цей час, коли ймення Гоголя у всіх на устах, що ним найдокументальніше вибавили нам оті великі „патріоті свого отечества“, що ним підірвали централізаційні ва-

ходи й обрубали систему і саме тепер, підчас ювілейного свята, патріотичний галас безперечно голосніше лунає нам з прихильно російською письменства. Геніальний українцев, що став провідником не свого рідного, а „сусідського“, мовляв, письменства, чи не найкраще ж ілюструє ту думку, що ввесь український рух ні на що і нікому непотрібний і тим самим шкодливий, що він немає ґрунту в житті, що тільки купкою фантастів та фантазерів держиться він і т. ін.—яку так зловб'ят доводять з усіх історично-дотрих і нелітературних підтримок! І з першого погляду аргумент цей наче б то влучний і вартий уваги, бо Гоголь ніби то практично показав, що ввесь не треба українського слова на малювання українського життя і воно все цілком може увійти до одного опшнього письменства, як цікавий та оригінальний матеріал—не більше. З такого аргумента само собою виникає нове питання—чи не ворог нам Гоголь і чи не повинні ми до його й ставитися, як до ворога, що дав таку влучну на всі віки зброю до рук наших ворогам? Питання вже через те цілком натуральне, що воно не раз стояло перед українськими діячами, та певне й до того не зникне з обр'ю нашого життя, аж поки сама дійсність не зробить його цілком не потрібним.

Отже—чи ворог нам Гоголь і чи повинні ми з ним, як з ворогом, воюватися? Чудне і страшне, коли хочете, це питання, але що ж робити, коли наша скажена, божественна дійсність підсовує його нам, коли йменням Гоголя вимахують аманети російської державності, йдучи на протиступ проти всяких вигаданих сепаративізмів, і з'особня українського? Коли Гоголем, нашим великим земляком, вибавляють оті усім хто з-оміжжє нас хоче зостатися вірним сином рідної землі? Коли прадо Гоголя виставляють іменно як торжество тієї односторонності, яку так, амантетівської державності? І не такі це питання ставити перед нами наша проклята дійсність і треба шукати на них відповіді, коли не хочемо, щоб вона пожерла нас.

Але перше ніж відповідати на поставлене питання, я дозволю собі при-

гадати один факт з мого власного життя й подати одну цитату з листів Гоголя.

Ось факт. Своро я вивчив грамоти, тринадцять мені, малому хлопцеві, прочитати „Вечера на хуторі біля Діканьки“ та „Миргород“. Не перенаукаючи своїх тодішніх вчителів, сказав тільки, що після книжки Гоголя вперше я почува себе сином рідної землі, що з „Тараса Бульби“ запала мені в душу перша аскра національної свідомості, до якої потім виші автори додавали вже тільки нового жару. В моїх дитячих думках і мріях цю першу Тараса переажала навіть ефектну фігуру капітана Немо з відомого Верного роману і я тільки в одного тоді думав та й смутував не помалу; чому серце українських гетьманів (собі я списав їх з якогось старого Андрієвського календаря) нема Тараса Бульби? Шо такий лідар мусів бути кочче гетьманом—якщо ж собі й уявити не міг!

А ось і цитата. „Саму вимя—лиша Гоголь до своєї великої прилочки Сириню,—то я сказав знаю, какова у мене душа, хоча цяка й русская. Знаю только то, что никак бы не дал преимущество ни малороссиину ни переду русским, я русскому перду малороссиину. Обь приемы цюро огарни Боготв и, как нарочно, кажда из них поворь заключает вь себя то, чего нет вь другой.“

„Сам не знаю“... Краще б ніхто не потрапив змалювати нам духову істоту Гоголя, аж з зробив сам письменник очими тьрома невеличким слівцями. То то й ніхто, що сам Гоголь ніколи не знав, хто він—і це власне й стало за початок його власної драми, за те малюєсьє зерно, що з його вросла потім велика трагедія всього його життя, виявившись такою силою суперечностей і контрастів, що й їх гара не міг вдержати на собі невеликий письменник. З цього вросла між иншим і та найбільш нам зарадікава суперечність, що Гоголь своїми тьрома з українського свідомість одних і разом дає аргумент проти тієї свідомості другим. Нова суперечність, що кориньється все в тому ж таки нещасливому і глибоко трагічному „сам не знаю“. Во коли в давню старовину великий мудрець правило:

„дівна себе“ поставив за мету і зміст цього життя людського, то можна уявити, шо почував не вичайна, буденна, а велика людина, коли вона сама не знає, хто вона; яка трагедія відбувається на цьому невизнані і нездоволена морального речі.

Гоголь не знав, як в його душа. Ще більше, він не знав і помилявся, коли говорив про „душу“, треба було сказати—„душі“. Во в Гоголя безперечно було дві душі: українська і російська. Одна молода, свіжа, овіяна чарівними споминами й поетичними мріями про далекий рідний, милий сердцем край; друга стареча, холодна, суворна, з службовими замірами, з тим надмірним аведчаням офіційної державности, що теж рано прокидається у Гоголя. Одна, що знаходила ясривні фарби і м'який юмор для українського життя, і друга, що холодним біччям сатири була по „расейской гнусной дѣятельности“. Одна душа м'ягкого, любовного серця і друга—холодного практичного міркування та резонерства. І кожна душа жила в йому власним життям, кожда вимагала для себе однієї повної й недовільної уваги, кожна домогалася собі одної цілої істоти письменника, кожна тягла його виключно в свій бік. Духова істота нещасного письменника була в самому корені надломана й переполовинена, в самому ґрунті дивгармонічна, і з цього й починається та велика дивгармоничний прикмет, що притягувала його й не давала йому не то розгорнутися на повну широчину, а навіть на певний шлях повискачсися і безупинна боротьба, аж поки завершення вона тим, що пощадлива анесилена і зломлена обидні душі й блонданий дводушник упустили тьрому цілого свого життя та встав так і не нашав її, поки й життя було в тілі. Не нашав ні у сучасної критики, шо й сама не могла зрозуміти і Гоголем вивести основної риси його натури—дводушности й надщадловности,—вгадали, що навіть чужий Великий ставив Гоголем в надто велику заслугу, що в „Мертвых душах“ він „совершенно отделился оть малороссиискаго элемента“, не нашав у Ерусалимі, куди з гора

подався був, не нашав і у фаватичного пан-отця Матвія, що тільки підтримував у йому фатальну рису його істоти й долив до неї ще оливи мисливцям. І на цьому огні внутрішньої боротьби між двома душами своїми швидко і без остатку згорів Гоголь.

Гоголь став жертвою своєї, скажу так, дводушности. Щоб урівноважити себе і свій талант од заснуку дощасного, щоб знайти спокій собі та добрі обставини праці йому кочче треба було „дати преимущество“ являсь одній душі: або творчості, консеквентно й без компромісів літати на українському ґрунті, як це зробив, напр., старший сучасник його Котляревський; або так само твердо, консеквентно і безоглядно передатися до російського життя і письменства, як зробили Богданович, Качишч, Гаїдич і як доводять російські письменники в Україні, Або—або, третього виходу не було, бо третім і була саме ота дводушність, що розірвала Гоголя на дві половини, напівла його жаждую добра істоту оптом вічних вачагів та хитань і передчасно довила його до загину, попередю надлявниши йому стільки муки, що не сила людська її вилдеряла. Та чи ж міг Гоголь безоглядно і ріпуче піддатися котривбудь одній стітці, підти за котроюсь однією душею, що однаково властно кликала його кожда до себе? Чи міг він свідомо вибирати між українством та російщином?

Відповідь на це почати знаходимо в обставинах його життя.

Сем'я Гоголів безперечно мала українські традиції. Один з його предків, Остап Гоголь, був козальким полковником і навіть наказним гетьманом під час руїни; другий, Танський, уласнявся як український письменник XVIII віку, бувши автором українських інтерв'ю в просторькому жанрі. Батько Микодим і сам пробував сили в письменстві, написавши для сільського театра свого сусідя-магната Трошинського кілька веселих українських комедій, з яких одна „Протак“ дійшла й до нас, а всі інші загинули. Видима річ, що ці роляни традиції з одного боку і перебування з пельшок на Полтавщині, серед українського люду, з другого—повинні

буди залозити в душу молодого Гоголей перші вражіння української. Вія зростає серед української атмосфери. Але не глибоко сягала та атмосфера. Яя-не-яя, а сем'я Гоголей була панська, хоч і не а великих панів; вихованя мабутьного письменника одбувалоє, само собою, відповідно до тодішніх „правил хорошаго тона“, а „хороший тонъ“, неваж річ, не дозволя в ніяких близьких стосунках а „мужиками“, до того ще й прикажани, та і ці останні тим паче, не мали охоти розгортати свої думи перед паничем. Отже ці перші вражіння, безперечно українські, не могли не бути поверхковими, не могли зайняти собою всю душу хлопця. Деє в глибоу а його силля думка, що він все-таки вийши над цей люд, який мусит служити йому, і прызирство та зненада до рідного народу, що носились в панському повітрі, натурально трудились чисту душу дитини. І звичайна річ малій Гоголь панчином, і як писав згодом Куліш, ніколи не зналь поселеняа близьо. Онъ видъць од поселеняа близьо. Онъ видъць од крильця, що только єть поміжчиняа врильця, или їсть колесця. Онъ не сививаль єть нимъ рядомъ; онъ не сививаль єть обичнимъ гостемъ („Основа“, 1861 р. кн. IV, стр. 79). Пригадаймо, що для панства української селянина був тільки синонимомъ усього грубого, незвичайного, і ми не вдивують, що напевне в цій атмосфері й зародилась оть Госпопупеня, Сверхпупи та Перепененя, якими згодом потішав російську публку Гоголь і а яких і досі користуютьєя гумористи десятиого сорту, щоб погугувати й собі дешевим коштом а „хлода“. Паничем Гоголь ріо дома, паничем вступив і до „гимназій вивашь науку“ у Ніжній, та й тут нічого не було, такоого, що б збילו було його а паничицькой угрозвеня і добре наכותеної думи. Сколотива наука російьскогою мовою, товариств таких самих паняв, врицьяа атмосфера—от що стояло перед Гоголем тієї пори, коли формується духовий образ людини і складається основа переконаннв на ціле життя. Правда, доходячи лїт, поинивен був молодий Гоголь стравити твори українського письменства, напр. Євстау“ Котляревського; правда, ще в гимназій він запшеував українські

слова до „Лека (жюна) Малор(осейського)“, але впаив російької школи не тільки не сивив, а ще більше спивив та глушив про неглибоку інстинтивну цікавість до свого рідного. Принаймні бачимо де а того, що літературні інтереси, які проникли в йому ще в гимназій, носать чисто російський або краще—пануючий тоді романтично-космополитичний характер.

Та от добув панич курса в російьській провінційній гимназій і а романтично-сентиментальною поемою „Гандц Кохельгартенъ“ та мрїями про „государственную службу“ хочне по министерству юстній побрався до Петербургу. На службі йому зразу не пошастило, а тут ще чужа-чужієськя сторона, а тут пекуча туга а рідним краєм, оті поверхкові споминки про його і 19-літній Гоголь—автор Голканянъ“. Ще до туга а рідним краєм таки справді грала не абияку роль в генезі перших оповіданнв Гоголя, тому може бути певним доказом його власне посвідченяа. „На меня,—пише він згодом в „Авторской Исповяді“,—находили припадки тоски, мїя самому необьяснимой, которая происходила, может быть, отъ моего безвѣднннаго состояннн. Чтобы развекать себя самого, а придумиваль себе все омынное, що только моль сивняти. Відумиваль довлюкомъ сивняти лица і характеры, поставляя ихъ мысленно вь самую сивняти положеняа, вовсе не заботясь о томъ, захвѣть это, для чего і кому вийдетъ отъ этого какая польза“. Так несвідомо, за-длїя жарту і розваги, повстає оті славні „Вечера на хуторѣ близь Дявьяннъ“, позначені пчатю великого письменницького таланту.

Великий успіх безпретенційних оповіданнв, пих „радушняк гревъ повта о родичѣ“, мовляв Куліш, мабуть чи не вперше примусев Гоголя озратись кругом себе і задуматись над питанням, що він. Принаймні ми бачимо, що а Петербургу він обертається до рідні в Полтавщину за всякими відомостями про побут, одежу, звичай, пісні, перекази і т. я. „самыхъ закоренѣлыхъ, самыхъ древнихъ, самыхъ наименѣе перемѣнив-

пнихъ малоросійскіхъ“, що він просит розшукати й переслати батькою копії. Але як це й тоді все-таки мало було в йому відомого, видно а тих або доєсть найвищих, або й просто аналдо для молодого парубка практичнихъ поєнаннв, що нимъ він єть заходи виправує: „здѣсь такъ занимаетъ все малоросійское“, „это составляетъ мой хлѣбъ“—от що тільки й чуємо ми від Гоголя попервах. До своїх перних творів приступив він і без вямислу, і без підготовки, і де зовсім яено протіява в „Ветерлахъ“, як добре показав опися Куліш.

Але noblesse oblige. Почувши без вямислу і для розваги, Гоголь все дужче втягується в українські інтереси, захоплюється не тільки процесом самої творчости, а й тим, що давала пизнужу йї. Пієн та ймнн творити україньской народній словесности все більше притягують до себе його увагу; на цьому полї він сходиться а такими спеціалістами цієї справи тоді, як Максимович, і обережній практик на який час перерветься на палкого ентузіаста „нашей единственной бѣдой Украйны“. Гоголь захоплюється збирати українські пієні—по „живую говоруню, звучущую о прозелнемъ лѣтописѣ“, найбільш на підставі пієсьнв він береється „дернуть“ велику історію України, а якої, певна річ, окремь сушого контекста „Вглядъ на составленіе Малоросіи“ та оповістки „Объ изданіи исторіи малоросійскіхъ кавказовъ“ нічого не вийшло, дарма що в оповістї говорять, ніби „половина моеей исторіи уже почти готова“. Єдиним визначним результатом цього захоплення українською староиною була повість „Тарас Бульба“: вона та кілька неяснінннхъ уривннв—от і все, чим скоротивався Гоголь-художник а в науковихъ мрїях Гоголя історика. Етнографичні його заходи мали ще менше безпосередніхъ результатів, бо виявились тільки тешдоу статейкою „О малоросійскіхъ пѣсняхъ“, а доєть влучнимъ справдію поєнаннвм українськихъ пієсьнв, та чамалою збрікою збраного матеріялу, що аж до цього часу перебуває в рукописній формі. Але цей період був певне найважнішимъ та найінтенсивнішимъ і найцікавішимъ у житті Гоголя: його україньска душа впрямо за-

Правда, а 1831 року Гоголь входить в гурт російькихъ письменннв і переряється літературнимъ російькимъ інтересамя, але а цьому гурті, надто по смерти Пупкива, він завжде був чужий уєм. І от заряельо а народовстаннв україньского патриотизму востає в йому й реакція російької вчености проти того патриотизму і нарешті письменник признається, що він і „сам не знає, яка у його душа“. Пріяна над широкими темами „Ревизора“ та „Мертвннхъ душъ“ одрявля Гоголя од безпосередніхъ україньскихъ інтересів, і вони потроху гугашуть; все менше й менше свихтє та здоровя вражіння дистає Гоголь од першої думи, все слабше вона змагається і истоміть винашеться надіпро друга. І от Гоголь, як він сам каже, „размахнулся такимъ Хлестаковннмъ“ в „Перелискі съ друзьями“, що знесилити повсякчасною боротьбою души його вже не можуть вернутись до рівноваги. Поет у йому видимо гасне, гасуючи й сивлячинокъ своего таланту. До того ж Гоголь тепер вже вельбильного за кордоном, і здалеку України і Москвитина зливашуть в ту обстрактну „Русь“, до якої обертається поет а відітро-патриотичнимъ, надмірно-віднесенимъ і риторичнимъ поєнаннв. З літературнимъ життямъ своего тієшніого рідного вряв він де далі все більшъ розминається,—він попросту не розуміє його. Коли появилось вогне-неское слово геніяльного Гюбьяра україньского, то заважимъ непорозуміннямъ сивнясь перед нимъ Гоголь. „Достегъ тхевъ“—принів він, як що прити Давляевьского, ознайомившись а творами Шевченка, такимъ даємимъ од його власного тодішнього настрою, як далекі були українські народні пієні від холоднихъ розумуваннв „Перелискі“. І це не диво, бо тоді вже мистичнимъ обував у Гоголеві обидви венислиєт обшольною боротьбою души його. Могучий протестъ врицьяа-поета проти „глухой действительности“ так вє приходилось до обороны П оеомпаном.

Сергій Сфрено.
(Кінець буде).

Жертва дводушности.

(Кінець)*

Чи могло ж, запиталося, а Гоголя вийти щось піше в українського погляду, ніж вийшло? За тодішніх обставин—ледве. З одного боку, він жив занадто далеко від рідного краю і не дає все чужим рибився йому та й сам осторожн ставав од його найближчих інтересів. З другого боку—і це найважливіше—у його самого, не було такого могутнього стимула до повного життя, який був, напр., у Шевченка—боротьба з кріпацьким лихом; нарешті й самий народ—а що тоді було українського, опріч народа?—був для його раз-у-раз „таинственнымъ незнакомцемъ“, облитий чарами поезії в його творчар і зовсім пішим на ділі. Що Гоголь мусів згодом зійти цілком з українського ґрунту, до цього фатально тягли всі умови його виховання і життя, виховання панича і життя серед інтересів чужих рідному краю, але українська душа його довго змагалася проти цього, виявляючи все невідомо для самого автора в кращих утворар його таланта і, нарешті, знесилена, помстилася за себе, ослабши в йому відлорву ону й тієї другої душі. Переполовинений, повний суперечности і контрастів, Гоголь не вдержав і упав під вагою життя, як жертва своєї дводушности.

Ворогом українству Гоголь, певна річ, не був, та й не міг бути, бо на це не попустила й його „хохлацка душа“. Але все лихо його і весь трагизм його особистоті й громадськоті драми залежали від того, що та душа була „хохлацкою“, а не українською. От же хоч свідомості національності й не мав Гоголь, але все ж таки зовсім даремне силкуються побивати Гоголем український рух. Питання про свою національну душу Гоголь ринив тільки для себе одного, та й то, як знаємо, ринив так але і

невдатно, що це рішення зробилося для його зерном половинности і джерелом муки, які підірвали і його творчу силу, і навіть саме життя. Рішення його було величною помилкою, а чи ж можна особисту помилку хоча б і геніяльну людини виставляти за обов'язкову норму для всіх і кожного, чи можна невідомість брати за щось бажане й позитивне? Як заступник певної групи громадянства, що стояла над народом і його інтересами не боліла, Гоголь може бути і дійсно був прикладом і зразком для людей того ж самого стану, що шукають собі оправдання за своє „поторчання“. Але не забуваймо, що єсть ще український народ, для якого таке рішення усе одно, що смерть, і який ніколи не може пристати на формулу невнання, що за душа у його в тілі. Щоб бути дійсно народом, щоб не вмерти, як окрема індивідуальність, народ мусить мати одну, не переполовинену, не розспахану душу, і цією душею може бути тільки та, з якою він прийшов на світ. Політика дводушности тут тим менше може зарадити, що навіть осябе, навіть геніяльну особу—Гоголя самого—довела вона до марної втрати творчої сили, і коли а Гоголя може бути який-небудь зразок для нас, то тільки зразок на те, як не треба робити, щоб зберегти в собі свіжість, духову неподільність та гармонію почуттів і діяльности.

Факт певний, що талановиті твори Гоголя в українського життя, хоча й були написані чужою мовою, хоча й не виявляли доброго знання українського життя в асторі, все-таки викликали інтерес до України, дарма, що то була Україна зовсім не та, яка істнувала на ділі. Невдано один сприйнятий російський критик висловлюва, що Шевченко, мовляв, не Українцу малював у своїх творах, а Апельснью — і ця думка, недоладна і цілком помилкова що до Шевченка, дуже до речі, коли ми розглядаємо Гоголеві

овидавання з українського життя. У Гоголя Україна справді була якоюсь Апельснью, де люде всього гілшки й мають турботи, що кохання, де сонце гріє—не пече, де природа дишає ладним спотутим до людей,—одне слово, то був край,

Гді все облягье дашить,
Гді ризи дьются чище сребра,
Гді втереть стеной коньць колышет,
Въ вившесыхъ родахъ тонуть хутора,— і т. ин., як почали малювати Україну російські епігони Гоголеві.

Але й цим Гоголь прикував увагу до свого рідного краю, і в цьому велика його заслуга перед ним. Можливо, і так таки було напевне, що твори Гоголя зробилися для де-кого з українців стимулом до того, щоб глибше вдивитися в ту фантастичну, блискую Апельснью й розшукати її реальні риси, зазначити її дійсне становище на землі. По часу, коли появилася малоросійські повісті Гоголя „Тарас Бульба“,—завважив Драгоманов,—ми маємо повне право считати, що Гоголь породив і поетичні проби Меліжського, Костомарова і самого Шевченка і коли не вважав, то йшов паралельно з стенографічними роботами Максимовича, Волянського, Срезневського і т. д., і був таким робом одним з батьків *новішого українського народолобія*, тим більше, що про Україну так багато і голосно говорив чоловік, ставший зразу рядом з Пушкіним авторитетом у очах російської громади* (Українець, „Література російська, великоруська, українська і галицька“, Львів, 1878, стор. 42). І що ця думка багато має правди в собі, це доводять наші літературні стосуки до Гоголя.

Всі українські народолобіи старшої генерації просто з захватом спаялись до Гоголя. Про Максимовича я не говоритиму, бо слід обоюсторонніх дружніх стосунків його з Гоголем вивждо з тих урлівків, які подано вище. Але от Шевченко, заступник вою, вже цілком демократично Укра-

їни. В своєму відомому вірні „Задумою дума роєм вилітає“, посвяченому Гоголеві, український поет пише:

Ти сміється, а я плачу.

Великий мій друже,—

то-б то не одним способом але однаково робимо ми роботу, не одним шляхом, але до однієї мети йдемо—будимо людські душі і сприяємо національному відродженню рідного краю. І хоч дійсність не давала тоді ще великих наслідків тієї роботи, але дарма—кінчає Шевченко:

А ми будем
Смиятись та плакати...

Шевченкова поезія — то може перше признание українцем тієї заслуги, якою відзначився Гоголь у справі національного відродження рідного краю, і признание тим важливіше, що воно вийшло від Шевченка і в такій категоричній формі, яка не допускає іншого витолковування.

Правда, признаючи цю заслугу Гоголя, вихованшого українцями почасти й під його впливом, бо на його творах, українці вже за життя Гоголя дивилися глибше й далі, ніж він показував. Колючо, — писав р. 1844 Ієремія Галка (Костомаров), — Гоголь в своїх високих созданихъ много выразилъ изъ малоросійскаго быта на прекрасномъ русскомъ языкѣ, но надобно сознаться: языки говорить, что *многие то все самое, будь оно на природномъ языкѣ, было бы лучше*“ („Молодик“ 1844 р. стор. 161). Ще вразнітій поправки до Гоголя робив Куліш. Іменуючи не раз своє покоління „премійниками Гоголя въ самопознані“, „призванными имъ къ сознанію своей національности“, і признаючи цим геніетичний звязок між діяльністотю Гоголя та новішим „українофіліетвомъ“—Куліш про те стоить зовсім иний вже теоретичний основи, і не тільки що до самої мови. Він вимагає од українського діяча не самого тільки безпричинного сміху та артистичної краси в малюванні

українського народу, не тільки „радужныхъ гревъ поэта о родинѣ“ — він вимагає спогугтя, життєвої правди і свідомоті праці коло народного доброту й освідомлення. „Можетъ быть, — каже Куліш, — и есть на свѣтѣ такая нація, которая называетъ ихъ (Гоголеви створіня) своими кровными типами, но *мы*, вѣтъ, кто въ настоящее время имѣетъ драгоцінное право называть себя украинцемъ, объявляемъ всѣмъ вообще, кому о томъ вѣдать надлежитъ, что разобранные и упомянутые мною типы Гоголевскихъ повѣстей — не наши народные типы, что хотя въ нихъ кое-что и взято зъ натуры или угадано великимъ талантомъ, но въ главнѣйшихъ своихъ чертахъ они чувствуютъ, судятъ дѣйствуютъ не по украински, и что поэтому, при всемъ уваженіи намемъ къ таланту Гоголя, мы признаеть ихъ земляками не можемъ“ (Основа, 1861 р. кн. V, стор. 19—20). Намъ жалко розгартася съ тими восторгамі, какіе ми чувствовали во времена они при чтеніи „Вечерозъ на хуторѣ“, — так кінчає Куліш,—все равно, „какъ жалко исторгуть изъ памяти первыя игры невозвратной юности“. Но всякій возрастъ имѣетъ свои преимущества и свою замбу того, что было безарлично — хорошо въ прежнее время“ (ib. 33).

Реформатор російського письменства, що розпочав у йому, як влучно сказав Чернишевський, славетний „гоголевскій періодъ“, Гоголь безсмертно мав великий вплив і на українське письменство. І мав не тим, що утворив на нашому ґрунті реальну школу письменників, бо реалізм і до його краще і довніше поставлений був першими українськими письменниками, у яких довелось самому Гоголю вчитися; а тим, що своїм талановитим словом він вивернув і, як знаємо, до цього часу наверхта багатьох українців до свого народу, зробився був на початку нашого національного відрод-

жєвня учителем „самопознаніа“. Дарма, що Гоголеві „самопознаніє“ було неглибоким і примитивним, що воно одягалося в такі форми, які переросли далше ж покоління; дарма що сам учитель на перших же кроках перєстав задовольняти своїх учнів, іменю як учитель. На свєтанку національного життя ми й не можемо вимагати від людей тієї свідомості, яку маємо сами, і нам досить того, що Гоголь, може, незалежно від своїх замірів та бажаннєв, певсидомо для себе самото, став одним із перших моторів нашого національного руху, щоб скласти перед ним велику пошану од вчлєних випадкєв. Для нас було б любіше, звичайно, зачислити його в ряди наших безпосєрєвнєх і неподільних дїачів, бачити його ім'я на сторінках історії українського письменства, але цього не сталося через відоме всім нам дїлохїлїття. І досить з нас того, що українська душа Гоголя хоч частково віддала рідному краю те, що ваяла від його. Частка—не ціле, то певне, але за годінних обставин на свєтанку нашої національної свідомості, і та частка не була вже занадто малою.

Тєпер, думаю, ясно, чим був для нас Гоголь, і як повинно ставитисє до його сучасне українцєство. Ясно так само й те, чи мають право централїзатори й обрусєтєлєцї уаурувати собі ймення Гоголя і ним виправдувати свої убїєчнє операції над тїм народом, що дав не тільки самото Гоголя, а й кращє з того, що було в Гоголї. Великий російський письменник був далеко тїснїше зв'язаний з рідною стєхією, ніж сам думав; образ дїтячих лїт так мїцно прєстал до його вражєливої душі, що й опїєсія а них та з народних українських шєсєв і переказів він черпав обома прагортами краєцї своєї створіння, краєцї образи і мову. Так, навіть мову, хоч вона мала формально чужий вигляд. Проф. Мандельштам у своїй надазвичайно цїкавій монографії „О характеръ Гого-

левскаго стїля“ довів, що там, де Гоголеві треба було ширий свїєт настрїєи вилити, там він пєв з рїдною джерєла, користуючись з української мови й тільки переказуючи, а то й цього недовичи, свою думку російськими словами. Думав він поукраїнському, і тільки перекладав, пишучи, на російську мову. Справдєдливї через те були нападкї цуристєв російської мови на Гоголя за те, що у його „языкъ слышкомъ отъазываетъ малороссіянизмъ“,—тільки що ці панове не розумїли, яку вагу українськїй елемент мав у всїй творчостї великого письменника, не бачили, що тут саме й грає життя, в цїй природній йому стєхїї, що тут його сила—в єднаннї з духом а думкам з рїдною землею. Визволяючи під кїнець життя від „малороссіянизму“⁴, Гоголь визволився і з-під властї дїєсної краси, загубив і власний стїль своєї, придбавши замїсть його те, що д. Мандельштам влучно зве „словозвїянієм“—безбарвну балаканину, розведену водою тривіальних думок. От чого на дїлї добивалися і, на жаль, добивалися ті сучасники Гоголя, що картали його за українську стєхію.

Не винного ж, тільки для всього українського народу, хотїть а нападкї їхнї, а надто ті, що сами українцї зроду—всі оті „обрусєсєцї“, „тоже-малоросєснї“, „малоросєсїанє“, „говорячіє по руськи“ та інші одміни одного типу, що своє ренєгатево виправдують прикладом нещасного мучєника дводушностї. Сам Гоголь дав їм таку влучну і разом безодатну характеристику, що краєцї і не вигадати. Ви пам'ятаетє мабуть образи сїмпатичних Гоголеві старосвїтовських поміщикєв, яких він протївоствєляє „тїмъ низкимъ малоросєсіянамъ, которїе выдїраются изъ дєтєйскїй, горшакїй, наполняють, какъ саранца, плататы а присуєтвеннїя мѣста, деруть послѣднюю копєйку съ своихъ же земляковъ, наводняютъ Петербургъ ябєдниками, навязываютъ, како-

нєть, капиталаты и торжєственню прибалыгать къ фамилиямъ своєй, оганчєвавшей на о, слогъ в. Нѣтъ,—нїчєга Гоголь про своїх героїв,—онї не были похожими на єтї прєзрѣвнїя и жалкія творєнія, такъ же какъ и всѣ малоросєійскїя старїннїя и корєннїя фамилія“. Чудовий портрет, і в йому так легко пшанати й зараз багатьох тих, хто іменем Гоголя воєє проти українства, пишучи на його „ябєднаты доносї, або згорда та зиншка дорїскаючи вузїєтїю. І багато власних рис пшанати б ці „жалкія творєнія“, перечитуючи твори Гоголя, як би задати були розумити і серцем відчувати прочитанє. Але цього не даю їм...

Не любов і пошану до великого письменника виявляють воєи, вихвалюючи в йому як-раз те, що стало причиною його особистотї і громадської трагедїї, що його талант перевело на моралїзаторство і позбавило свїєт великих творєв. Воєи славляють звєраждя мужи, що ваявав Гоголь,—те звєраждя, якого не було б, як би великий письменник з бїльшою свідомїєстю дивився на свою працєю, як би він знав, „ка душа а його“, і як би не зрївавєє тієї душі, яка дала йому все, що зробило його Гоголем. В Гоголевські днї ми теж схїляємо побожно чоло перед тим мучєником дводушностї, але не вихвалїти звєраждя його мужи будемо ми, не цїлувати кавданї, що оповїли його духовну ієстоту й розїрвали на двоє та переполовинили його душу—ні... Ми можемо тільки з обурєнням та огидою агадати ті обставини життя, що калїчили й калїчать кращих сїнів нашого рїдного краю й завдають їм зайвї а нікому непотрїбнїх мук на пагубу їхнього таланту за-для громадського дїла в рїдному краї.

Як зразок такої непотрїбної жертви Молоховї ашантїйської державностї—Гоголь звждєме буде жити в пам'ятї усіх свїдєдмїх і єдинодушних людей на Україні.

Сергїї Єфремов.